

AZ ÖZVEGYSÉG HATÁSA A NŐISÉG MEGÉLÉSÉRE ÉS A SZUBJEKTÍV JÓLLÉTRE KÖZÉPKORÚ ÉS IDŐS ASSZONYOK CSOPORTJAIBAN

Cserepes Réka Eszter, Pék Győző

Összefoglalás

Kutatásunk során azt tekintettük át, hogy az özvegyasszonyok, férjük halálát követően milyen lelki állapotban érzik magukat, és hogyan alakul saját nőiségük megélése. A vizsgálatban középkorú és idős, özvegy és házas asszonyok vettek részt. Az eredmények értelmében a középkorú özvegyasszonyok önértékelése, az élet értelmébe vetett hite, és (visszatekintve) a házassággal való elégedettsége alacsonyabb házas kortársaikénál, az életükkel pedig az idős özvegyeknél is kevésbé elégedettek. Az özvegyek nőiséghez való viszonya változást mutat: míg maga a nőiség megítélése pozitívabb, a női szerepek és a nőiesség fontossága elhalványult számukra, az özvegy szerep válik hangsúlyossá. Már számos magyar tanulmány látott napvilágot az özvegyek szubjektív jóllétével kapcsolatban, melyek eredményeihez vizsgálatunk tapasztalatai is jól illeszkednek.

Kulcsszavak: középkorú özvegyasszonyok, idős özvegyasszonyok, változások, nőiség, szubjektív jóllét

The influence of the widow status on the experience of being woman and the subjective well-being in groups of middle-aged and old women

Summary

In our research we studied what kinds of changes appear in the life of widows after losing their husbands: how they feel themselves psychically and how they feel themselves as a woman. In the study middle-aged and old widows and wives took part. Our results show that the self-esteem, the belief in “meaning in life” and the satisfaction with the marriage of middle-aged widows are significantly lower than these ones of middle-aged wives and middle-aged widows are more unsatisfied with their life than old widows. The relation of widows to their femininity is also changed: they valued femininity more positive than married women but the importance of feminine roles and femininity is lower for the widows. With the lack of husband appears the so-called „widow role”. Many Hungarian studies have been made about the well-being of widows, our empirical data suit to these results well.

Bevezetés

Modern világunkban, ahol a fiatalság, az attraktivitás és a teljesítmény képviselik a központi értékeket (Hézszer, 1995), még mindig viszonylag kevés figyelem jut az idősödő rétegeknek, nem csak az idős korosztályra, hanem a középkorúakra is.

Magyarországon a 40 év fölötti nők rétege egyre szélesebb a társadalomban, idős korban pedig már kifejezetten több a nő, mint a férfi és e folyamatról a WHO is már, mint „az idősödés elnöiesedéséről” ír (Kovács és mtsai, 2001). A férfiak várható élettartama a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 2007-ban 69,19 év, míg a nőké 77,34 év. Európa keleti felében, így hazánkban is magas a középkorú férfiak mortalitási aránya. A Központi Statisztikai Hivatal 2008. január 1-i adatai alapján, a családi állapot tekintetében, a 15 év feletti lakosság körében a női populáció 18,1%-a özvegy, míg a férfi populáció 3,7%-a. Az egészségi állapotban 40 éves kortól kifejezett romlás figyelhető meg: csökken a munkaképesség, gyakorivá válik a fájdalom és a depressziós tünetek. (Kovács, Jeszenszky, 2006). A középkorú nők a klimaktérium időszakába érnek, mely biológiai változásokból indul, és a nők életének minden területére kihat. A hormonális változás mellett, módosul az anya és a női szerep (Kovács és mtsai, 2001). Komoly félelmet jelent a termékenység elvesztése nyomán fellépő, a női szerep elvesztésétől való félelem (Lux, 1982).

Az idősek egészségügyi, s mindenekelőtt jólléti helyzetét illetően elmondható, hogy a WHO adatai, és magyar kutatások szerint is, a női nem és a szegény társadalmi réteghez való tartozás mellett az idős kor az, ami rizikófaktornak számít a mentális betegségek kialakulásában: 60 év felett a nők nagy része a Beck-pontszámok alapján a depressziós kategóriába tartozik (Csoboth, 2006; Kovács, Jeszenszky, 2006).

Az özvegyé válás során egy asszony kedvezőtlenebb anyagi, társadalmi és szociális helyzetbe kerül, romlik a pszichikus jólléte, vagyis a társas támogatás csökkenését és az érzelmi biztonságot nyújtó házastárs hiányát fogja legbiztosabban érzékelni, ami oksági meghatározója lehet annak, hogy az özvegyek mortalitási és morbiditási mutatói (depressziós, „neurotikus” tünetek) jóval magasabbak a velük egykorú házasokénál (Kovács, 2006). Az özvegyiség megélését természetesen meghatározzák a személyes predispozíciók is, és olyan faktorok, mint a házaspár életkora, az együtt töltött idő hossza, a kapcsolat milyensége, előzetes életesemények, betegségek, az élet-halálhoz való viszonyuk, a kulturális környezetük, a vallásosság, szociális kapcsolati rendszerük és az özvegy aktuális pszichikus állapota (Parkes, id. Pilling, 2001).

A vizsgálat során arra kerestük a választ, hogy a nőiséghez fűződő viszony hogyan változik az özvegyüléssel, illetve, hogy a szubjektív jóllét hogyan tér el az özvegy és a házas populációkban, középkorban és idős korban.

Célkitűzés

Azt, hogy özvegyasszonyok hogyan érzik magukat a világban, és hogy hogyan viszonyulnak saját nőiségükhöz, a 40 év feletti házas asszonyokéval hasonlítottuk össze, így vizsgálva, hogy milyen eltéréseket eredményez az özvegy státusz.

A koherencia, az elégedettség különböző dimenziói mentén próbáljuk megközelíteni az asszonyoknak saját magukhoz, az élethez, a volt párkapcsolathoz való viszonyát oly módon, hogy vizsgáljuk, milyen eltérések adódhatnak az özvegyek és házasok között az önértékelés, az étellel való elégedettség, az élet értelmébe vetett hit és a házasság megítélése mentén. Továbbá kíváncsivá tett bennünket, hogy a vizsgált asszonyok csoportjaiban hogyan jelenik meg a nőiség, mi alapján határozzák meg az özvegy és házas asszonyok a nőiségüket; indukál-e az eltérő családi állapot különbségeket a női szerepek fontosságában, a tipikus női külső-belső tulajdonságok fontosságában, a nőiség pozitív vagy negatív megítélésében.

Mindemellett felvetül annak a kérdése is, hogy az özvegyek körében kialakul-e az özvegy szerep, illetve e szerep milyen hangsúlyt nyer az asszonyok nőiséggel kapcsolatos önjellemzésében.

Vizsgálati személyek

A vizsgálatban 120 középkorú és idős nő vett részt, családi állapotukat tekintve 65 özvegy és 55 házas. A mintába való bekerülés feltétele volt, hogy életkort tekintve legalább 40 éves legyen a személy; családi állapot tekintetében pedig, ha a „házas” kategóriába tartozik, akkor házas legyen, és ne élettársi kapcsolatban éljen, illetve lakjon egy háztartásban a férjével, ha az „özvegy” kategóriába tartozik, akkor egyedülálló legyen, vagyis jelenleg ne éljen partnerkapcsolatban.

Életkor tekintetében a K-központú klaszteranalízis módszerével (SPSS 13.0 programcsomag segítségével) osztottuk két csoportra a vizsgálati személyeket, így 68 középkorú és 52 idős asszony alkotja a mintát. A középkorúak átlagéletkora 53,19, az időseké 71,04 év. Mintában résztvevő személyek közül a legfiatalabb 40, a legidősebb 95 éves. A vizsgálatban így 31 középkorú özvegy, 34 idős özvegy, 37 középkorú házas és 18 idős házas nő vett részt.

Vizsgálati eszközök

Rosenberg-féle Önértékelési Skála (Rosenberg Self-Esteem Scale, RSES, 1965)

A Morris Rosenberg által kidolgozott, 10 tételű, önértékelést vizsgáló skála gyakorta alkalmazott módszer a társadalomtudományok területén. A skála a szelfkoncepció, az önmagunkról való gondolkodás egyik dimenzióját, az önértékelést méri, annak is az általános formáját, önfogadásra és önmagunk értékességére vonatkozó állításokkal.

Diener-féle Élettel Való Elégedettség Skála (Satisfaction With Life Scale, SWLS, 1985)

Ed Diener skálája az elégedettség élményét oly módon méri, hogy hangsúlyt tesz a társas kapcsolatok meglétére vagy hiányára, a munka vagy valamilyen önértékelés szempontjából fontos szerep meglétére vagy hiányára, illetve a személyes elégedettségre, mint önmagával, a spirituális élettel, a személyes fejlődéssel és a kikapcsolódással való elégedettség meglétére vagy hiányára.

Koherencia-érzés (Élet értelme) Skála a Rahe-féle Rövidített Stressz és Megküzdés Kérdőívből (Rahe, Tolles, 2002; Rózsa és mtsai, 2003)

A koherencia a személynek a saját magával és a világgal szembeni beállítódását mutatja, mennyire értékeli a személy biztonságos és befolyásolhatónak az őt körül vevő világot. A nagyfokú koherencia-érzés hozzájárul, hogy a megküzdésben, krízisek esetén a személyiségfejlődés magasabb szintjére jussunk, azáltal, hogy mobilizáljuk saját erőforrásainkat, valamint hiszünk benne, hogy külső segítségben is részesülhetünk (társas támasz, transzcendencia).

Rövidített Házastársi Stressz Skála (Balog és mtsai, 2006)

Az eredeti Házastársi Stressz Skála 17 állítást tartalmaz, a magyar adaptáció Balog és munkatársai nevéhez fűződik, akik vizsgálataik során alkották meg a magyar skála rövidített változatát. A Rövidített Házastársi Stressz Skála az eredeti változatból 5 tételt tartalmaz, dimenziók szerinti megoszlásban: 3 válasz a szeretet-bizalom, 1 a problémák, 1 pedig a személyes identitás faktorába illeszkedik. A rövidített változat is alkalmasnak bizonyult a házastársi kapcsolatban fellépő stressz, illetve a házassággal való elégedettség mérésére.

Nőiséghez való viszony

A vizsgálati személyek nőiséghez való viszonyát személyes megfogalmazásaik alapján mértem. Arra kértem őket, hogy válaszoljanak 5-10 mondatban, a következő kérdésre: „mit jelent Önnek nőnek, asszonynak lenni”. Kiegészítő kérdésként, ám a kérdőívlapon korábban szereplő kérdés volt, hogy foglalják össze 5-10 mondatban, mi jellemzi jelenlegi élethelyzetüket.

Eredmények

A kérdőívek eredményeinek vizsgálatánál több szempontú varianciaanalízist alkalmaztunk. Vizsgáltuk, hogy a középkorúság és az özvegyesség együttesen befolyásolja-e az eredmények alakulását. Kapott eredményeinket T-próbákkal is alátámasztottuk.

Az élettel való elégedettség dimenziójában a várakozásoknak megfelelő eredmény mutatkozott (1. Táblázat).

SWLS	N	Átlag	Szórás
Középkorú özvegyek	31	18,52	7,11
Középkorú házasok	37	25,00	5,19
Idős özvegyek	34	21,79	7,58
Idős házasok	18	22,00	6,1

1. Táblázat: Az Élettel való Elégedettség Skálán (SWLS) elért pontszámok statisztikai mutatói

A legalacsonyabb pontszámot a középkorú özvegyek érték el, ez jelentős szignifikáns eltérést jelent a középkorú házások pontszámától ($t=-4,34$; $p<0,05$), és tendenciaszerű negatív eltérést az idős házásokkal és idős özvegyekkel szemben.

A szubjektív jóllét többi mért területén lényegi eltérést a középkorú özvegyek és a középkorú házások pontszámai között találtunk, vagyis a középkorú özvegyek önértékelése

($t=2,79$; $p<0,05$) (2. Táblázat) és élet értelmébe vetett hite ($t=2,13$; $p<0,05$) (3. Táblázat) csak a középkorú házásokhoz képest mutatkozott szignifikánsan alacsonyabbnak. A házassági stressz kérdésében szintén a két középkorú csoport között jelent meg szignifikáns különbség ($t=2,27$; $p<0,05$): a középkorú özvegyek, visszagondolva házasságukra, kevésbé találták kiegyensúlyozottnak azt, mint a középkorú házások (4. Táblázat).

RSES	N	Átlag	Szórás
Középkorú özvegyek	31	29,55	4,48
Középkorú házások	37	32,24	3,24
Idős özvegyek	34	30,21	4,95
Idős házások	18	28,83	3,82

2. Táblázat: A Rosenberg-féle Önértékelés Skálán (RSES) elért pontszámok statisztikai mutatói

Hasonló eltérések az idős csoportok között nem mutatkoztak. További T-próbák lefuttatásával azt találtuk, hogy az idős özvegyek a középkorú házásokhoz alacsonyabb önértékeléssel bírnak ($t=-2,07$; $p<0,05$) (2. Táblázat), kevésbé elégedettek az életükkel ($t=-2,09$; $p<0,05$) (1. Táblázat), és kevésbé hisznek az élet értelmében ($t=-2,54$; $p<0,05$) (3. Táblázat). A „mit jelent Önnek nőnek, asszonynak” lenni kérdésre adott válaszok alapján kategóriákat állítottunk fel, annak megfelelően, hogy a válaszok, pszichológiai jelentésükben hogyan kapcsolódnak a nőiség megéléséhez. A válaszok száma az egyes kategóriákban viszonylag magas, így a kategóriák összetevőit csupán megemlíjtük, az alkategóriákkal külön statisztikai eljárásokat nem végeztünk. Az elemzéshez khi-négyzet-próbát használtunk.

A női külső és belső tulajdonságok kategóriában az említett tulajdonságokat a vizsgálati személyek, mint általános női sajátóságot, illetve mint a férfiaktól való megkülönböztetést említették. A kategóriában olyan kifejezéseket használtak, amelyek a nők külső

megjelenésével, a gondoskodás, összetartás, megértés, aggodás, felelősségvállalás, irányítás, teherbírás attitűdjével kapcsolatosak.

ÉÉK	N	Átlag	Szórás
Középkorú özvegyek	31	11,84	3,06
Középkorú házasok	37	13,27	2,35
Idős özvegyek	34	11,82	2,43
Idős házasok	18	12,11	3,16

3. Táblázat: Az Élet Értelme Kérdőívben (ÉÉK) elért pontszámok statisztikai mutatói

RHSS	N	Átlag	Szórás
Középkorú özvegyek	31	3,65	1,68
Középkorú házasok	37	4,43	1,17
Idős özvegyek	34	4,18	1,17
Idős házasok	18	4,22	1,35

4. Táblázat: A Rövidített Házastársi Stressz Skálán (RHSS) elért pontszámok statisztikai mutatói

A külső és belső tulajdonságok említésénél szignifikáns eltérés tapasztalható a házások irányába ($\chi^2 = 12,656$, $p < 0,05$, Cramer-féle $V = 0,325$), vagyis jóval több nőiséghez kapcsolódó külső és belső tulajdonságot említettek meg, mint az özvegyek (5. Táblázat).

	Özvegyek (N=65) válaszszáma	Házások (N=55) válaszszáma	Khi-négyzet értéke	Szabadsági fok	Szignifikancia érték
Női külső-belső tulajdonságok	68	88	12,656	5	0,027**
Női szerepek	135	171	22,755	7	0,002***
Nőiség pozitív értékelése	36	28	9,620	4	0,047**
Nőiség negatív értékelése	17	12	3,416	3	0,332*

* nem szignifikáns, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

5. Táblázat: A nőiséggel kapcsolatos kategóriák gyakorisági mutatói és a khi-négyzet próba eredményei

Azokkal a női szerepekkel kapcsolatos kifejezéseket, mint anya, társ, háztartásvezető, asszony, akinek tisztelet jár, a házások szignifikánsan gyakrabban említettek, mint az özvegyek ($\chi^2 = 22,755$, $p < 0,05$, Cramer-féle $V = 0,435$).

Az özvegy szerep kategória olyan kifejezések megjelenését foglalja magába, melyek együtt járhatnak a férj elvesztésével, a veszteség okozta zavarodottsággal, a „nem találom a helyem a világban”, „nem érzem nőnek magam” érzésével. Csak az özvegyek között

találkoztunk annak megfogalmazásával, hogy a férfimunka is rájuk hárul, a férjük nélkül egyedül érzik magukat, és a társ hiányának következtében nem érzik magukat nőnek. Mivel a házások az említett kategóriákba illeszkedő kifejezéseket nem használták a válaszaikban, statisztikai eljárás nélkül is megállapítható és evidensnek tekinthető, hogy az özvegy szerep az özvegy nők között alakul ki, az ő sajátjuk. A középkorú és az idős özvegyasszonyok között nem mutatkozott lényegi eltérés az özvegy szereppel kapcsolatos kifejezések említésénél.

A nőiség pozitív értékelése kategória általánosságban arra vonatkozó kifejezéseket foglal magába, hogy nőnek, asszonynak lenni jó, „nagyszerű”, „megtisztelő”, „a legszebb” stb. dolog, illetve a férfiakkal összehasonlítva jobb nőnek lenni.

Meglepően, az özvegyek értékelték szignifikánsan pozitívabbnak a nőiséget a házásokkal szemben ($\chi^2 = 9,620$, $p < 0,05$, Cramer-féle $V = 0,283$). A nőiség negatív értékelése kategória kifejezései általánosságban annak említése volt, hogy nőnek, asszonynak lenni „nagy-nagy feladat”, „teher”, a férfiakkal szemben inkább hátrányban vannak a nők, jobb lett volna férfinak születni. Mindkét csoportban viszonylag ritkán említik a nőiséget, mint negatívumot. Az elemszámhoz hasonlóan, a különbség is elenyésző, nincs szignifikáns eltérés a két csoport között.

Megbeszélés

Az áttekintett eredmények alapján elmondható, hogy vannak lényegi különbségek a nőiséghez való viszony és a szubjektív jóllét tekintetében az özvegy és a házias nők között, és több esetben befolyásol az életkor is.

A szubjektív jóllét tekintetében tehát elmondható, hogy bizonyos tekintetben maga az özvegyesség az asszonyokban növeli azt a tendenciát, hogy kevésbé értékeljék önmagukat, kevésbé legyenek elégedettek az étellel, és kevésbé higgyenek az élet értelmében. Az önértékelés, az étellel való elégedettség és az élet értelmében való hit dimenziójában nem csak a középkorú özvegyek számoltak be a középkorú házásoknál alacsonyabb értékekről, hanem az idős özvegyek is. Különösen a középkorú özvegyek étellel való alacsony szintű elégedettsége szembeütő, melynek háttérében valószínű, hogy a megözvegyülés, a számukra fontos társas kapcsolat elvesztése, mint nagy trauma áll (Lindemann, 1944; Schlegel-Holzmann, 1995), amely aztán az étellel való alacsony szintű elégedettséghez vezet (Diener, 1985). A középkorú özvegyeknek a házassággal való elégedettsége is alacsonyabb kortársaikénál. Vagyis a középkorú özvegyek és házások körében jól látható, hogy a szubjektív jóllét az özvegyesség állapotával szorosan együtt jár, míg időseknél a szubjektív jóllét tekintetében sehol sem mutatkozott nagy eltérés. Ennek háttérében állhat elsősorban,

hogy a középkorú özvegyek még nem olyan régen veszítették el a férjüket, és még nem volt elegendő idejük a gyász munka befejezésére, és még nem tudtak a férj halálával az életükben bekövetkezett nagymérvű változásokhoz alkalmazkodni (Tatelbaum, 1998; Pilling, 2001; Kast, 1982).

A nőiséghez való viszonyban szintén érdekes különbségek mutatkoztak az özvegyek és a házasok között. Az eredmények alapján igazolódott a feltevés, hogy az özvegyasszonyok a nőiségüket másképp élik meg, illetve távolabbinak érzik a társ hiánya miatt, mint a házasságban élő asszonyok (Lux, 1982; Bolen, 2008).

A nőiséggel kapcsolatban megállapítható, hogy az özvegyek másképp viszonyulnak a női léthez, mint a házasok. A tipikus női tulajdonságok és női nemi szerepek nem olyan hangsúlyosak az özvegyek életében, mint a házasokéban. Ugyanakkor a nőiségnek egy fajta felértékelődése is megfigyelhető az özvegyek részéről. Számukra módosulnak a női szerepek, sőt esetükben megjelenik az ún. özvegy szerep, mely a nemi szerep egy sajátos formája olyan tekintetben, hogy hiányzik a férfi, aki mellett a nő női oldala érvényesül (Lux, 1982), és az özvegy szerep egy női szerepeiben sérült és férfi teendőket is ellátni kényszerülő, a férfit helyettesíteni próbáló személy új szerepkörét jelölheti (Schlegel-Holzmann, 1995).

IRODALOM

- Balog P, Székely A, Szabó G, Kopp M. (2006): A Rövidített Házastársi Stressz Skála pszichometriai jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 7: 193-202.
- Bolen JS. (2008): Bennünk élő istennők. Studium Effektive Kiadó, Nyíregyháza.
- Csoboth Cs. (2006): A magyar nők életminősége. In: Kopp M, Kovács M. (szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 106-115.
- Diener E. (2006): Understanding Scores on the Satisfaction with Life Scale <http://www.psych.uiuc.edu/~ediener/SWLS.htm> Letöltve: 2008. 10. 31.
- Hézszer G. (1995): *A pásztori pszichológia gyakorlati kézikönyve*. Kálvin János Kiadó, Budapest-
- Kast, V. (1982): *Trauern: Phasen und Chacen des psychischen Prozesses*. Kreuz-Verlag, Stuttgart.
- Kovács M, Jakab E, Kopp M. (2001): Középkorú és idős nők lelki egészsége. In: Nagy I, Pongrácz T, Tóth IGy. (szerk.): *Szerepváltozások*. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001. TÁRKI – Szociális és Családügyi Minisztérium.

- Kovács K. (2006): Az özvegyek, az elváltak és az egyedülállók egészségi állapota. Arányos vagy koncentráció terhek? *Demográfia* **49**: 7-45.
- Kovács M, Jeszenszky Z. (2006): Időskor és életminőség. In: Kopp M, Kovács M. (szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 134-143.
- Lindemann, E. (1944): Symptomatology and management of acute grief. *American Journal of Psychiatry*, *101*, 141-148.
- Lux E. (1982): *Női szerepek. A szexuálpszichológus szemével*. Minerva Kiadó, Budapest.
- Pilling J. (2001): A gyász lélektana. In: Szádóczky E, Rihmer Z. (szerk.): *Hangulatzavarok*. Medicina Könyvkiadó Rt, Budapest, 112-149.
- Rosenberg, M. (1965): *Society and the Adolescent Self-Image*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Skrabski Á, Kopp M, Rózsa R, Réthelyi J, Rahe, RH. (2005): Life Meaning: An Important Correlate of Health in the Hungarian Population. *International Journal of Behavioral Medicine*, *12*, 2, 78-85.
- Tatelbaum J. (1998): *Bátorság a gyászhoz*. Pont Kiadó, Budapest.

Cserepes Réka Eszter^{*}, Pék Győző

Debreceni Egyetem, BTK, Pszichológiai Intézet, Személyiség és Klinikai Pszichológiai Tanszék, Debrecen

Debreceni Egyetem, Egészségügyi Kar, Gerontológiai Tudományos Koordinációs Központ, Gerontopszichológiai Koordinációs Egység, 4400 Nyíregyháza, Sóstói u. 2-4.

Levelező: Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet, 4010 Debrecen, Komlóssy u, 45-47. E-mail: cserepes.reka@gmail.com